

Wacha Imre

Cs. Szabó László: *Alkalom*

A szöveg rejtett üzenete. Szövegmagyarázat

Részlet az előszóból

„Vannak idényszavak, amelyek elemi erővel betörnek az anyanyelvbe, s minél jobban összezsugorodik földünk, a csöppnyi úrfolt, más nyelvekbe is ragályszerűn. Ilyen egy ideje a dialógus. Felkapott szó, előbb utóbb visszaszorul majd, mint sorjában kikopó, divatos elődei. Mentségül mondom, mert elkerülném, ha tudnám. Nem lehet; bűn fedi bosszú pályám paraboláját. Dialógusban éltem, nagyrészt ez volt írói sorsom értelme.

A kolozsvári kisfiú még megbíjt a gyermekkor védelmező kristálygömbjében, felfordított szék lábai közt kuksolva elhajtott az Északi-sarkra, egy földszintes ház sor végén ott csillámlott aranygyűrűs battyúkkal Tündér Ilona tava, a nagyapai ház padlásablakából figyelte cimbora, egy Láthatatlan Törpe nincs-e vészjósló jel a látóhatáron, szakállas kopja, tatáré, töröké.

1918-ban költöztünk föl Budapestre. Akkor már szilánkokra zúzódtott a kristálygömb. Dideregtem a rengeteg idegen közt, esténként telesírtam a párnát. Lelkében pörére vetkőzöttem, a riadt emberke naponta a valóság életveszélyes úti kalandjain vergődött át. Szekerek, konfliktusok, gyér autók, villamosok csonkító vagy kivégző támadásai elől ép bőrrel kellett átjutnia a Kálvin téren az iskolába.

Aztán egy külső józsefvárosi bérbáz ablakában elkezdődött a dialógus. Megosztott emeleti ablak volt, bal sarkában ült macskalesre feszülten egy zömök szibériai jubászkentya, kölyök korában a szabadságos bakaszomszéd hadifoglya, a jobb sarok figyelőjében egy éber kamasz, már felnőtteknek szánt művészi könyvekkel. Legyezőszerű boltzatok megkövült szökőkútjai alatt körbejárt csarnoktemplomokat s bezörgetett egy pártázatos tanácsbáz vagy nyurga raktárerőd megvasalt kapuján, szétszórt tűzű alkonyatkor turbános ácsorgók figyelték partraszállását egy kikötőben, amely lépcsőzetes karzatokon csupa oszlopos palotából épült. A fele csakugyan állt valahol a világon, festők képzeletének andalító, levegős játéka volt a többi. Ezt mind látni fogod, mondtam magamnak eltökélten, s bordd báz a zsákmányod. Soha nem gondoltam arra, hogy végleg megüljek valamelyik varázslatos helyen, óh nem! A Józsefvárosnak gyűjtöttem. Édesapám havasjáró vadász volt, öröklődött a szenvedélye, ötven méterről eltaláltam egy faágra akasztott kalapot, de szégyenszemre hagytam, hogy a legrestebb nyúl is elétájon a puskaelől, irtóztam a vérontástól, amely állítólag az emberi fenevad alaptermészete. Mégis telivér vadász voltam, teherbíráson felül zsákmányul ejtve, amit tébolyult önpusztítások, hódoltató népiertások s a hit patyolat lobogói alatt rendezett vérfürdők ellenére századok elcsitul hullámzásában emlékül ránk hagyott az emberi fenevad elválthatatlan ikertestvére, az angyalarcú fűró-faragó. S mekkora térségben. Egyik végén az úszó jéghegyektől körülborított Hebridák szigetei, másikon a birodalmak temetője, a füledt Konstan-tinápoly, északon rabló viking hajórajokat bújató fjordok, délen egy holt város céltalanul vonuló oszlopsorai a zizegő, forró homokon.

Eljött a valóságos kalandozások kora. Lassacskán megértettem a dialógus mélyebb és hasznosabb, mert kétoldali értelmét. Nem magaddal dialogizálsz többé, egy ábrándozó utazóval az ablak sarkában, hanem a világgal, a világból mindenekelőtt a nyugat-európaival egy boldogtalan, ön-marcangoló században. Óseid vannak, óriások, holtukban is élő szellemek szentelték meg a vándorbotot. Úgy álldogálsz a heidelbergi hídon, hogy hallgatagon Szenczi Molnár Albert könyököl melletted a korlátra. Hallod az utrechti, leideni harangszót, fél füleddel még Apáczai Csere és Tótfalusi Miklós hallja. Kenyérdarabokat dobsz a hajó mögött le- s felcsapó sirályoknak, Bethlen Miklós dobja veled együtt. Nézed Krakókban a királysírokat, fél szemed Komjáti Benedeké. Ha elkeveredsz Canterburyben, kérj útbaigazítást latinul, mint Szécsi Csombor Márton. Olvasod Erasmus sírkövét a bázeli dombon, Párizs Pápai is olvassa mögötted. Ha ablakod a római Szent Péter kupolájára néz, a szomszéd ablak Faludi Ferencé. S ha sétálsz a Pall Mallon, vedd le mélyen a kalapod, mert látod, Széchenyi István jön szemben. Peregrinus örökdiáknak születettél, az maradsz holtig, Kolozsvár, Enyed, Sárospatak a kegyhely, a bázeli búséged lerakhatja a jelképes zarándok-pálmát. Pályádnak csak úgy van értelme, ha sohasem feledkezel el a virágmintás deszkamennyezetek festett kazettáiról, a faragott pelikánnal koronázott tulipános szőszékről s a kicsi orgonáról. Protestáns voltodat ma már a magatartás szabja meg egy Fegyveres Európában, jobban, mint a hitvallás. Hát dialogizálj bátran, nem fog zavarba ejteni a világ többértelmű gazdagsága, sem sokféle ellentmondása.

Így éltem 1949-ig. [...]"

1. Alaptézis, hogy az irodalmi mű – és minden írás- és beszédmű – megértésének, majd megszólaltatásának kulcsa és legfőbb determinánsa: maga a szöveg. (Persze a szöveg megalkotásának, létrejöttének is vannak meghatározói.) A szövegnek, főképp az irodalmi mű szövegének azonban nemcsak egyetlen „üzenete” van (próza mű esetén pl. a sztori), hanem többnyire második, olykor harmadik síkja, mondandója is. Ezt azonban gyakran kemény munkával kell felfejtenünk, vállalva olykor a „gondolta a fene!” kockázatát is. (Nagyon szépen mutatja ezt az Én vagyok – In memoriam Kodolányi János kötetben pl. B. Nagy László, Kovács Kálmán, Láncz Irén, Ács Margit Domokos Mátyás, Balogh Pirooska, Jókai Anna, Pomogáts Béla, Bárdosi Németh János és mások tanulmánya.)

Szükséges azonban hozzá azoknak az elemeknek (szavaknak, stíluseszközöknek stb.) a megváltása is, amelyek valamiképpen a tematikai, a szövegszerkezeti és grammatikai, valamint a logikai elemzésen túlra mutatnak, a szövegen túli nagyobb összefüggésekre.

Ezek az „információk” általában a közös valóságismeretre támaszkodnak, és ezáltal „magyarázzák–értelmezik” a közlést. Nagyon gyakran rejtett utalások, amelyeket az irodalomértésben járatlan átlagolvasó csak sejt, és csak a szűkebb közönség ért meg. Részben hangulati elemek ezek, képek, motívumok, amelyek asszociációkat, asszociációsorokat indítanak el az olvasóban, s ezáltal kapcsolnak be más „ismere-tek” a szöveg első síkja fölé. Ismét máskor irodalmi, történelmi eseményekre, a valóságnak kevésbé vagy nem általánosan ismert tényeire utalnak. Fel nem ismerésük nem mindig csökkenti az olvasás élményét. Megismerésük azonban hozzásegít az írói mondandó rejtett sugallatainak alaposabb megértéséhez, sőt gondolatainak teljesebb „élvezéséhez”.

Az ilyenfajta tartalmi, szerkezeti, stilisztikai elemzést természetesnek vesszük a költői szövegeknél. Ezeknél fel is szoktuk deríteni az „intertextuális” utalásokat (allúziókat, a motivikát, annak összefüggéseit), természetesnek vesszük a más költői és egyéb művek hatásának megkeresését stb. is. Ritkán végezzük el azonban az ilyen munkát a szépirodalom prózai szövegeinél, s még ritkábban esszé jellegűeknél.

2.1. Ezt a nyelv által sugallt, a nyelvbe, a szavak mögé elrejtett, ki nem mondott, csak sugallt-sejtetett közlést, a szöveg mögöttes részeinek felderítését Cs. Szabó Lászlónak egy írásából vett részlettel próbálom bemutatni. Az önvallomásszerű írás az *Alkalom* című tanulmánykötetének előszava. (Bp., 1982, Gondolat. 5–7.)

2.2. Cs. Szabó Lászlóról az *Új magyar irodalmi lexikon* – némi rövidítésekkel – a következőket írja: Csikcsekefalvi Szabó (Bp. 1905. nov. 11. – Bp. 1984. szept. 28.): író, esszéíró, kritikus. Gyermekkorát Kolozsváron töltötte, 1918-ban szüeleivel Budapestre költözött. A közgazdasági egyetemen szerzett diplomát, 1925–26-ban Párizsban a Sorbonne hallgatója volt. 1932–35-ben Éber Antalnak, a Magyar–Olasz Bank és a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnökének titkára. 1935–44 között a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetője; jelentős szerepet vállalt az élő magyar irodalom megismertetésében. 1936-ban Baumgarten-díjat kapott. Több alkalommal járt Nyugat-Európában. 1944-ben a német megszállás után bujkálni kényszerült. 1945-től a Képzőművészeti Főiskola művelődéstörténeti tanszékének vezetője. 1948 végén Olaszországba utazott tanulmányútra. 1949 februárjában emigrált; Rómában és Firenzében élt, 1951-ben Angliában telepedett le, 1983-tól [sic! vélhetőleg sajtóhiba 1951 helyett] a BBC munkatársa volt. Fontos szerepet vállalt a nyugati magyar irodalom összefogásában. 1972-ben nyugalomba vonult. 1980-tól évente hazalátogatott, bejárta az országot, és kapcsolatot teremtett az irodalmi és művészeti élet képviselőivel. Budapesten váratlanul halt meg, végakarata szerint Sárospatakon helyezték örök nyugalomra. – A Nyugat „esszéíró nemzedékének” tagjaként indult. Részt vett az anti-fasiszta szellemi ellenállásban. Az emigrációban számot adott az idegenben élő magyar író helyzetéről: a hontalanságról és számkivetettségről. Fő érdeklődési területei: az olasz reneszánsz, a klasszikus olasz festészet, Shakespeare munkássága, valamint a magyar irodalom öröksége és kortársi eredményei, – a „szerelmes földrajz” fogalmának megteremtője, Szabó Zoltán azonos című munkájának ihletője.

Tegyük hozzá mindehhez, hogy a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetőjeként ő adott teret pl. Babits Mihály irodalmi sorozatának, ő szólaltatta meg a rádióban Berda Józsefet, Sárközi Györgyöt, többször is József Attilát és másokat.¹

Az emigrációban soha egy pillanatra nem feledkezett meg a magyar irodalomról. Bármiről, bárkiről írt is tanulmányt, legalább egy mondat erejéig beleszótt a mondandójába a magyar irodalmat, történelmet, művészeteket. Egy-két kiragadott példa: *Aranykor a vaskorban – Erzsébet és Shakespeare* című tanulmányában Erzsébet korával foglalkozik. Ebben ezt olvashatjuk: „Essex [...] Felségárulási pere a Westminster Csarnokban folyt le. Ma is áll London szívében ez a gerendás boltozatú, hatalmas kőcsűr – mert olyan a formája –, legutóbb Churchillnek szolgált ravatalozóul. Ott fosztották meg koronájától Shakespeare aranszájú királyát, II. Richárdot, onnan küldték bírái példás halálba *Morus Tamást, a mártír kancellárt*, akinek úgy fájt *Magyarország bukása Mobácnál*. [...] Magyarok és angolok életútja szétválik 1526 után. De a korszak Angliában is »Zápolya öldöklő százada«, volt. Megbirkóztak vele. [...] Fegyverzajban hallgatnak a múzsák. Mi egyetlen lángésszel, *Balassival* tudunk rácáfolni e korból a szállóigére. Anglia egy aranykorról. [...] Alsó fokon kitétek magukért a tanítók a *protestáns iskolákban*. Kitétt magáért persze a *magyar iskolamester* is: *Pesti Gábor, Sylvester János, Szegedi Kis István nem méltatlan angol kortársaihoz*. De az *oktatás kezdő lépéseinek Magyarországon nincs folytatásuk a hódoltság alatt*. Angliában két egyetemi város és négy londoni jogász kollégium – Inns of Court – vette át csiszolásra a királyi és községi iskolák diákjait, szegény fiúkat is.” (*Aranykor a vaskorban – Erzsébet és Shakespeare*. In *Alkalom*. 334–335. Kiemelések tőlem: W. I.)

¹ Magyar Irodalmi Lexikon. 1973. 3.: 119–120. Szabó Zoltán (1912–1984) szociográfus, író. Többek között a falu viszonyait bemutató *A tardi helyzet* (1936), a *Cifra nyomorúság* (1938) és a *Szerelmes földrajz* (1942) szerzője. 1949-ben Londonba emigrált. (U. o. 3 : 128.) Vö. még: Sárközi Mátyás: A tág haza lakója. In *Élet és Tudomány*. 2005/51–52. sz. 1612–1615. Vö. még: Wacha Imre: *Hányszor szerepelt József Attila a Magyar Rádióban?* ItK. 73. 96–102.

Goyáról írott tanulmányában ezek a mondatok ötlenek a szemünkbe: „Agyában az egyhangú zakatolással Goya még mindig szeret élni; orrában a Királyi Udvar facsaró bűzével még mindig reménykedik, hogy a tiszta ész napja mégiscsak szétkergeti a sötétséget. Van okunk föltenni, hogy *ha Csokonai spanyolnak születik*, tisztelő barátság fűzte volna kettőjüket egymáshoz. Egyféleképpen gondolkodnak a világról, s Goya barátja: Melendez Valdés emlékeztet a *magyar költőre*, hasonló a helyük a maguk irodalmában.” (A három festő – Saturnus és Venus (Goya and his times). In *Alkalom*. 1982. 155.)

Michelangeloról szóló tanulmányában ezt írja egy helyütt: „Egy életen át kíséri Dante szelleme, azonosul vele, levelein, *versein átút a nyelvre, mint Zrínyi Aranyén, Vörösmarty Babitsén.*” (Az öreg Michelangelo. *Alkalom* 1982. 112.) – A példákat még sorolhatnánk.

Azt is tudnunk kell róla, hogy a BBC magyar szekciójának volt a munkatársa, s mint ilyen a magyar nyelvű adásokban szólt a magyar irodalomról. Itthon a 70-es évek végéig nem volt éppen „persona grata”.

Mit kell tudnunk a „külső világáról”: az *Alkalom* című kötet és benne az önéletírás megjelenésének körülményeiről? Szűken a következőket:

Cs. Szabó a 70-es évek végétől látogathat háza, s 1982-ben jelenik meg a kötet. A politikai élet oldódásának egyik jele, hogy egyre nagyobb figyelemmel fordul a politika „nyugatra szakadt hazánkfiak felé” (pl. a Magyarok Világszövetségének egyik fő feladata ekkoriban, hogy kapcsolatot teremtsen és tartson a nyugaton élő magyarsággal). Ez idő tájban kezdődik meg és zajlik a nagypolitikában is a „párbeszéd”, a „dialogus” Kelet és Nyugat, azaz a Szovjetunió és az Egyesült Államok között. (Ennek egyik hangsúlyozott jelképe az ún. „forró drót”, azaz közvetlen telefonkapcsolat a Kreml és a Fehér Ház között.) Az itthoni közéletben is ez idő tájt kezdődik egyfajta „beszélgetés” a „másként gondolkodókkal”, no még nem a politika síkján, hanem csak az állam és az egyházak viszonyában, azaz a vallásos világnézet elismer(tet)ése ügyében. 1985-ben jelenik meg Hegyi Béla kötete, a *Beszélgetni is nehéz*. (Magvető Kiadó, Gyorsuló idő.) Ezekben az években a tömegtájékoztatás visszhangzik a *pár-beszéd* és a *dialogus* szótól. A 80-as évek közepén hangzik el retorikai foglalkozásokon Marx Györgynek *Vár a Tau Ceti népe* című – az űrhajózással foglalkozó – szövegrészletéről, hogy olyan allegória, amelynek a politikai üzenete van: csak akkor találkozhat két világnézet, két politikai világhatalom, ha mindkettő keresi a kapcsolatteremtés lehetőségeit, ha megteremti feltételeit, megismeri, átveszi egymás kultúráját stb. Ké-sőbb ugyanezt a szöveget a két ember közötti kapcsolatteremtés, lelki stb. találkozás, megértés allegóriájaként értelmezték retorikatanfolyamok hallgatói.

3. Nézzük ezek után magát a szövegrészletet, mely így, az egész szövegből kimetszett formájában hat bekezdésből áll, de mégis kerek egésznek tekinthető. Vizsgáljuk meg tartalmát, szerkezetét és kapaszkodjunk bele a szavak, kifejezések „egérfarkába” is, a *Magyar irodalmi lexikon* és a hat kötetes *Akadémiai lexikon* alapján rövid kommentárokat fűzve egy-egy szavához, kifejezéséhez, hogy megtudjuk, milyen rejtett információkat tartalmaz-sugall Cs. Szabó László, mit tudhatunk meg, milyen „többlet gondolatot sejtethünk meg általuk.

Íme a szöveg, és mindegyik bekezdés után a többnyire szűkszavú kommentárok, amelyek természetesen további kutakodásra ösztönözhetnek bennünket.

3.1. *Vannak idényszavak, amelyek elemi erővel betörnek az anyanyelvbe, s minél jobban összezsugorodik földünk, a csöppnyi úrfolt, más nyelvekre is ragályszerűn. Ilyen egy ideje a dialógus. Felkapott szó, előbb utóbb visszazsugorol majd, mint sorjában kikopó, divatos elődei. Mentségül mondom, mert elkerülném, ha tudnám. Nem lehet; hűten fedi hosszú pályám paraboláját. Dialógusban éltem, nagyrészt ez volt írói sorsom értelme.*

Az első bekezdés az egész írás bevezetése. Hangütés, jellemzése annak a kornak, melyben a szöveg született, de jellemzése, summázata Cs. Szabó életének is. És magyarázata annak is, miért született meg az írás. A szöveg első mondata eléggé szokatlan: Szavakról, az anyanyelvről és más nyelvekről szól. Arról, hogy minden kornak megvannak a „kedvenc”, agyonhasznált, a korra jellemző szavai, kifejezései, amelyek azonban nemcsak egy-egy nyelvre jellemzőek, hanem gyorsan behatolnak a világ minden nyelvébe (terjednek, mint a *ragály*), s ugyanolyan gyorsan el is halnak, kivesznek a mindennapi szóhasználatból. Ezért „idényszavak”. Általános elterjedésüket az teszi lehetővé: hogy a fejlett technika következtében a földön ma már nincsenek igazi idő- és térbeli távolságok: „összezsugorodik földünk, a csöppnyi úrfolt”. Míg Verne regényében 80 nap kellett ahhoz, hogy egy utazó körülutazza a Földet, ma már egy nap alatt átrepülhetünk Amerikába, 32 óra alatt megkerüli a Földet egy repülőgép; a szobából sem kell kimozdulnunk, a hírközlő műholdak segítségével órák alatt megtudhatjuk, mi történt, mi történik Ázsiában, Afrikában, Amerikában, a világ túlsó oldalán. A televízió és a rádió segítségével ott vagyunk az események közepében. Ezért „zsugorodott össze” földünk. Érthető tehát, hogy a szavak, kifejezések, az általuk hordozott eszmék is szétterjednek és általánossá válnak a legkülönbözőbb nyelvekben: „minél jobban összezsugorodik földünk, a csöppnyi úrfolt, más nyelvekre is ragályszerűn.”

Ilyen ragályszerűen elterjedt szó „egy ideje” – a 70-es évek végén, a 80-as évek elején – „a *dialógus*. Felkapott szó, előbb-utóbb visszazsugorol majd, mint sorjában ki-kopó, divatos elődei.” Az írás megjelenésének „külső körülményeiről” elmondottak és életének vázlatos ismertetése alapján nem kell kommentár ezekhez a mondatokhoz, mindannyian tudunk felsorolni divatos és divatból kikopott szavakat, jelszavakat: „az arany tojást tojó tyúk”, „nem

rés, hanem erős bátya”, „harcolunk a békéért”. Annyit jelezünk még, hogy a *dialógus* szó a szövegben még háromszor s még kétszer *dialogizálsz*, *dialogizálj*, azaz igésített formában tér vissza. Kulcsszó ez tehát, hiszen – mint mondja Cs. Szabó: „hűen fedí hosszú pályám paraboláját. *Dialógusban* éltem, nagyrészt ez volt írói sorsom értelme.”

A *parabola* is több jelentésű szó: a mértanban jelentése: „olyan *nyílt, görbe* vonal, amelynek bármely pontja *egy adott ponttól, a fókuszától* és egy adott, rajta kívül levő *egyenestől* egyenlő távolságra van” (ÉrtSz), illetőleg a fizikában: „az ilyen vonalban megtett út, pálya”. Ebből adódik egy átvitt jelentése is a *hosszú pálya parabolája* metaforának: „olyan életút, amely mindig egy adott ponthoz, a fókuszhoz, a hazához, és egy adott egyeneshez: a magyarsághoz, a magyar irodalomhoz, művészetéhez és az etikai elvekhez igazodott”. Ezt igazolják a műveiből vett iménti példák is. Végül még egy jelentése is van a szónak: „példázat, példabeszéd, hasonlat” (ÉrtSz). Cs. Szabó élete, magyarsága, erkölcsi magatartása is „példázat, minta” lehet.

Cs. Szabó hosszú életpályájának *dialógusai*: írói, irodalmi szerkesztői, esszéírói, hazai és angliai rádiós szerkesztői munkássága: *párbeszéd* az olvasókkal, rádióhallgatókkal, egy másfajta – a hivatalostól eltérő – világ- és irodalomszemlélet alapján. (Gondoljunk csak itthon és az emigrációban végzett szervező munkájára.) Korábban, még hazai rádiós irodalmi műsoraiban gyakran szerepeltetett együtt egy-egy urbánus és népies költőt (vö. Wacha 1969).

A bekezdésnek záró mondata egyúttal életének summázata is: „*Dialógusban* éltem, nagyrészt ez volt írói sorsom értelme.” *Párbeszéd*: véleménycsere a nyugatra szakadt és itthoni magyar irodalom között, a nyugati kultúra bemutatása az itthoni bezártak számára. Elég, ha visszagondolunk a tanulmányaiból idézett néhány mondatra, és irodalmi szerkesztői munkásságának jellemzőire.

Tulajdonképpen ezt igazolják a következő bekezdések is. Ilyen szempontból már nemcsak a visszavisszatérő kifejezések (*dialógus*, *kristálygömb*) lesznek érdekesek, hanem az is, hogy egyrészt az élet korszakainak (gyermekkor, kisiskoláskor, serdülő-kor, ifjúkor, férfikor) leírásával bemutatja, hogy a dialógus valóban végigkísérte egész életét, s azt is, hogy milyen formában jelent meg ez a dialógus életének egyes korszakaiban. S az sem érdektelen, hogy a szöveg bekezdései milyen terjedelemben szólnak ezekről a dialógusformákról. A szövegben előrehaladva egyre növekszik a részegységek (bekezdések) terjedelme, egyre több információt adnak, egyre több ismeretet közölnek a szavak is, az utalásszerű kezdetek után egyre inkább megnevezve a „beszélgetőpartnereket”.

3.2. *A kolozsvári kisfiú még megbíjt a gyermekkor védelmező kristálygömbjében, felfordított szék lábai közt kuksolva elhajtott az Északi-sarkera, egy földszintes ház sor végén ott csillámlott aranygyűrűs battyúkkal Tündér Ilona tava, a nagyapai ház padlásablakából figyelte cimbora, egy Láthatatlan Törpe nincs-e vészjósló jel a látóhatáron, szakállas kopja, tatáré, töröké.*

Sok információt rejt a második bekezdés is. A a szerző gyermek- és kis-kamaszkoráról szól, 13 éves koráig. Egyetlen mondatban mutatja be a „vidéki” kisfiú: elemista és kisdiák (mai szóhasználattal általános iskolás diák) környezetét: a föld-szintes házsort s benne a szülői házat, a nagyapai ház padlásablakát, majd később a havasjáró vadász édesapát. Leírja – rejtetten ugyan – kora ifjúságának olvasmány-élményeit, sejteti „beszélgető társait”. A kis Cs. Szabó még csak befogadó, nem biztos, hogy „válaszol” is azoknak, akik az irodalmi mű szavaival a felfordított szék lábai közt kuksoló kisfiúnak az Északi sarokról (felfedező utakról, kalandos utazásokról), Tündér Ilonáról, a láthatatlan törpékről, a tatár, török kopjájáról, azaz a magyar nép történelméről mesélnek. Olvasmányainak szerzői: Verne, a magyar klasszikusok: Petőfi, Arany, Vörösmarty és a többiek, Benedek Elek apó vagy a Grimm-testvérek. Tehát meseirodalom, szépirodalom, történelem és a mindennapi élet eseményei.

A *kolozsvári kisfiú* szókapcsolat a gyermekkori eszmélkedés színterére és körülményeire mutathat. A *kolozsvári* jelző az „erdélyiség”-re, Erdélynek és ezen belül Kolozsvárnak, Erdély egyik fővárosának az anyaországiétől eltérő, sajátos történelmi, kulturális légkörére utal. Arra, amelynek olyan meghatározó személyiségei voltak, mint a Báthoryak, Bethlenek, Kemény Zsigmond, amely sok jeles személyiséget, költőt, író, tudóst, politikust adott az országnak és a nemzetnek. Arra is utal, hogy Kolozsvár már egészen korán egyetemi város, a műveltség és művelődés egyik székvárosa lett. Arra, hogy Erdélyben mondták ki először a vallási egyenjogúságot, a három nemzet egyenlő jogait, s hogy Erdély azért *tündéri*, mert az egységes királyi Magyarországnak hol része, hol szövetségese volt, hol – mint az önálló fejedelemség, főleg a hódoltság korában – el-eltűnt az ország politikai látóhatárától.

„*A gyermekkor védelmező kristálygömbje*” az életkorra és annak védettségére utalhat és egyik olvasmány- vagy meseélményre is. Ez a metonímia, az *Ezeregy éjszaka* meséből ismert *kristálygömb* – számunkra többek között a Bagdadi tolvaj mesefilm, az Aladdin csodalámpája vagy a Csodaló című meséket idézheti fel – kicsinyítve, csillogóan szépítve mutatja a közeli és távoli világot. Ez a kristálygömb azonban törékeny is. A harmadik bekezdésben vissza is tér a motívum: „már szilánkokra zúzódott a kristálygömb”: az I. világháború eseményei következtében megszűnt a védettség, el-tűnt a tiszta, gondtalan gyermekkor. Az *Ezeregy éjszaka* meséi különben az 1710-es évektől terjedtek el Európában, először franciául, majd angolul. A XIX. században minden európai nyelvre lefordították. Egyik magyar fordítója Vörösmarty Mihály (Arab regék, 1866; vö. *Világirodalmi Lexikon* 2. 1337–1342.) Különböző átdolgozásai éppúgy a gyermekek kedvelt olvasmányai közé tartoztak, mint a Grimm-mesék vagy Benedek Elek apó meséi (1894–96).

A „felfordított szék lábai között kuksolva elhajtott az Északi-sarkra” szövegrészlet egy gyermekkori magatartásformát jelenít meg: nincs olyan kisgyerek, aki vonatra, kocsira képzelve magát ne utazna felfordított szék (hokedli) lábai között távoli vidékre. De ki „vihette-vezethette” az Északi-sarkra a gyermek Cs. Szabó képzeletét? A magyar írók közül csakis Jókai, akinek több novellája is játszódik az északi sarkvidéken (pl. *Egész az északi pólusig*). Vagy egy magyar nevű francia író, Verne Gyula több regényével is (*Hatteras kapitány kalandjai* [1875], *A bundák hazája* = *A prémvadászok* [1899], *Cascabel Cézár = Cirkusz kocsiával az északi sarkon át* [1892, 1902] stb.) De elvihették a felnőtteknek a sarkvidék kutatásáról szóló beszélgetései is. (Amundsen déli-sarki expedíciója 1897–98-ban volt, 1903–06 között végighajózott az Északnyugati-átjárón 1911-ben elérte a Déli-sarkot. Az Északi-sarkot elsőként R. Peary érte el 1909-ben.)

A „földszintes ház” a szülői-nagyszülői ház és a város tágabb környezetére utalhat: bár szülei a város belsejében laktak, Cs. Szabó életének elő éveit nagyszülei házában élte le. Később, sétái során a város külsőbb, kertes utcáiban és földszintes családi házai között is járhatott – mint egy másik önéletírásából (Cs. Szabó: *Hűlő ár-nyékekben*) tudhatjuk, sokat sétált, kirándult, hiszen a „házsor végén ott csillámlott arany-gyűrűs hattyúkkal Tündér Ilona tava”, amelyet talán Gyertyai Albert Árgirus királyfija, vagy Vörösmarty Csongor és Tündéje vagy Petőfi János vitéze, esetleg a magyar nép-mesék Tündér Ilonája idézhetett fel benne. S ha Vörösmarty és Petőfi olvasmány-élménye lehetett, annak kellett lennie a többi nagy magyar íróknak és költőnek is, hiszen 1905-től a Magyar Remekírók sorozatban egymás után jelentek meg a magyar irodalom jeleseinek művei számos díszes kiadásban. Ezek valamelyikének kellett ott lennie minden értelmiségi család könyvespolcán. Mint maga is írta egyik önéletrajzi visszaemlékezésében, már kolozsvári kisdíák korában is eléggé alaposan ismerte a magyar irodalmat (vö. Cs. Szabó 1982a, 33–35, 44–46).

A „nagyapai ház padlásablakában” a magányba, a képzelet világába húzódó kisfiúnak ismét mesehős lehetett a társa, talán valamelyik Grimm-mese, talán a Kőszív láthatatlan törpéje, akivel együtt figyelte, „nincs-e vészjósló jel a látóhatáron, szakállas kopja, tatáré, töröké”. Így élhette át a Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilágából* megismert történeteket. Ez a „törpe” – mint más önéletírásaiból tudjuk – eléggé nagy szerepet játszott a kisfiú Cs. Szabó életében.

Benedek Elek 1889-ben Pósa Lajossal együtt indította az első irodalmi értékű, hazafias szellemű gyermeklapot, *Az Én Újságom*-at. Ebben és más – általa is szerkesztett – gyermekújságokban jelentek meg a magyar történelemről szóló elbeszélései, erdélyi népmonda- és -mesefeldolgozásai. *Az Én Újságom* országosan elterjedt gyermeklap volt. A 40-es években magam is forgattam egyes példányait.

A bekezdés egyetlen mondatából tehát kibontható, hogy Cs. Szabó László már gyermekkorában is jól ismerte a magyar irodalmat és történelmet.

3.3. *1918-ban költöztünk föl Budapestre. Akkor már szilánkokra zúzódtott a kristály-gömb. Dideregtem a rengeteg idegen között, esténként telesírtam a párnát. Lelkémbe pörére vetkőztetve, a riadt emberke naponta a valóság életveszélyes úti kalandjain vergődött át. Szekerek, konfliktusok, gyér autók, villamosok csonkító vagy kivégző támadásai elől ép bőrrel kellett átjutnia a Kálvin téren az iskolába.*

A harmadik bekezdés a 13 éves kiskamasz élményeit közvetíti: az összeomlás, a forradalmak irányába haladó első világháború időszaka ez. Az „1918-ban költöztünk föl Budapestre” mondat az első világháború végi összeomlás kezdetére, a román betörésre utal, amikor az erdélyi értelmiség menekülni kezdett Erdélyből a közelgő front és a román megszállás elől.

Szétrobbant az addigi életmód: családok szakadtak ki megszokott környezetükből, váltak hosszú évekre hontalanná, munkanélkülivé, sokszor vagonlakóvá. (Cs. Szabó szülei is elváltak már ekkor.) Nem is mindig sikerült beilleszkedniük az új környezetbe. A 13 éves fiú számára megszűnt a gondtalan gyermekkor („szilánkokra zúzódtott a kristálygömb”), a magányosság kezdete ez: a vidéki városok családias légköre után szinte elviselhetetlen, hogy az emberek itt Budapesten nem ismerik egy-mást, közömbösek egymás iránt. Ijesztő a nagyvárosnak – maihoz viszonyítva persze kicsi, de a vidékről származó számára mégis – szinte elviselhetetlenül nagy forgataga is, amelyről az újságok olykor ríktó címekkel számoltak be. Így érthetők Cs. Szabónak a bekezdést záró szavai, melyekkel elmondja, miként jutott el a mai Lónyay utcai iskolába, annak elődjébe. A Kálvin téri átkelés veszedelmeiről ma csak az alkothat fogalmat, aki lapozgatott korabeli újságokat, látta a hatásos címet (pl. „Gyilkolt a villamos”), és olvasta Karinthy Frigyes Verne-paródiáját.

A bekezdés jól tükrözi a vidéki városból a nagyvárosba szakadt, teljesen magányossá váló kiskamasz lelkiállapotát. Otthon, Kolozsvárt sokan ismerték őt, sokaknak, rokonoknak, a család barátainak mindig volt hozzá jó szavuk. Budapestre kerülve, a forradalmak zűrzavaros korában gyökértelessé vált, eltűntek megszokott játszótársai, és – mint a következő bekezdésből is kiderül – más milióbe került, „menekülti státusba”, anyagi szempontból, az otthon, a lakás tekintetében egyaránt. Szokatlan volt számára a nagyváros közlekedési forgataga is.

3.4. *Aztán egy külső józsefvárosi bérbház ablakában elkezdődött a dialógus. Megosztott emeleti ablak volt, bal sarkában ült macskalesre feszülten egy zömök szibériai juhászkutya, kölyök korában a szabadságos bakaszsomszéd hadifoglya, a jobb sarok*

figyelőjében egy éber kamasz, már felnőtteknek szánt művészi könyvekkel. Legyezőszerű boltozatok megkövült szökőkútjai alatt körbejárt csarnoktemplomokat s bezörgtetett egy pártázatos tanácsbász vagy nyurga raktárerőd meg-vasalt kapuján, szétszórt tűzű alkonyatkor turbános ácsorgók figyelték partraszállását egy kikötőben, amely lépcsőzetes karzatokon csupa oszlopos palotából épült. A fele csakugyan állt valahol a világon, festők képzeletének andalító, levegős játéka volt a többi. Ezt mind látni fogod, mondtam magamnak eltökélten, s bordd haza a zsákmányod. Soha nem gondoltam arra, hogy végleg megüljek valamelyik varázslatos helyen, óh nem! a Józsefvárosnak gyűjtöttem. Édesapám havasjáró vadász volt, öröklődött a szenvedélye, ötven méterről eltaláltam egy faágra akasztott kalapot, de szégyen-szemre hagytam, hogy a legrestebb nyúl is elsétáljon a puskacső elől, irtóztam a vérontástól, amely állítólag az emberi fenevad alaptermészete. Mégis telvér vadász voltam, teherbírásom felül zsákmányul ejtve, amit tébolyult önpusztítások, hódoltató népiértások s a hit patyolat lobogói alatt rendezett vérfürdők ellenére századok elcsitulult hullámzásában emlékül ránk hagyott az emberi fenevad elválthatatlan ikertestvére, az angyalarcú fűrő-faragó. S mekkora térségben. Egyik végén az úszó jéghegyektől körülborított Hebridák szigetei, másikon a birodalmak temetője, a fülledt Konstantinápoly, északon rabló viking hajórajokat bújtató fjordok, délen egy holt város céltalanul vonuló oszlopsorai a zízegő, forró homokon.

Az előbbieknél jóval terjedelmesebb negyedik bekezdés a felsőbb osztályokba járó, az életre szemlélődve készülő középiskolásnak, gimnazistának megváltozott élet-körülményeit, társadalmi miliójét és a világgépét kialakító, önmagával folytatott belső párbeszédét mutatja be.

A bekezdés első két mondata a társadalmi környezet és az életkörülmények megváltozását adja: A „külső józsefvárosi bérház megosztott emeleti ablaka” és a „szabadságos bakaszomszéd” szegényebb és szerényebb környezetet jelez, mint a kolozsvári volt. A Józsefváros Budapest egyik kerülete volt ekkor. Itt is, mint általában, a Nagykörút vonalán túl és a sugárutak mentén már nem a gazdagok bérpalotái álltak, hanem – József Attila szavával szólva – a „bérkaszárnnyák görbe sora”, ahol – még az előkelőbb házakban is – az udvari lakások csak egy, jó esetben két szobából, konyhából, éléskamrából álltak (állnak többnyire ma is – előszoba, fürdőszoba nélkül, bejárat a konyhán át), s a „gang” végén volt a közös vécé. Itt talán – ismét József Attilát idézem – a „szikárló tűzfalak” magánya elől is a művészetek, a festészet világába menekült a komoly, de magányos kamaszfiú, akinek társa a bakaszomszéd juhászkutyája. A *baka* gyalogos katonát jelent, olyat, aki legfeljebb a nevét tudta vagy szokta leírni. Cs. Szabó édesanyjával a Mária tér környékén lakott. (Vö. Cs. Szabó 1982a, 56–61)

A magányos kamasz képzeletbeli utazásai aligha érthetők a festészet, szobrászat, építészet vagy a Jókai-regények világának ismerete és bizonyos földrajzi ismeretek nélkül. Cs. Szabó sorait olvasva a képzőművészeti könyveket forgató és tárlatlátogató ember szemei előtt megjelennek Raffaello, Carpaccio, Veronese, Tiziano, El Greco, Durat (vö. *Az érett reneszánsz*. 1986, Corvina), Poussin, Claude Lorrain, Vermeer (vö. *A barokk*. 1987, Corvina), Francesco Guardi, a két Canaletto, Corot, Turner (vö. *A rokokótól 1900-ig*) képei, hogy – az építészeti alkotásokat figyelmen kívül hagyva – csak olyan festőket említek *A művészet története* című sorozat kötetei alapján, akiknél a fiatal Cs. Szabó a leírtakra emlékeztető látványt találhatott.

A következő mondatok – a szerző családjának egykori társadalmi és vagyoni helyzetére is utaló néhány szó után („apám havasjáró vadász volt”) – a felnőttiségre készülő fiatalember terveiről, elképzeléseiről vallanak; belső világgépének alakulásáról, erkölcsi felfogásának formálódásáról is számot adhat ez a hosszú mondat. Arról a szándékáról, már kialakult hivatástudatáról, mely élete végéig egyik tragédiája és egyúttal lelki mozgatója, tevékenységének irányítója volt. Utazni, világot járni, begyűjteni az ismereteket, a tudást, de hazahozni és itthon lenni vele.

Az elvágódó fiatalember tanulni akarása is ott rejlik a szöveg háttérében egy olyan mondattal, amely visszautal az első bekezdés metaforájának rejtett mondandójára, a szűkebb hazától és a néptől elszakadni nem tudás és nem akarás, a tudásban, kultúrában a népiért munkálkodás gondolatának tudatosságára: „hordd haza a zsákmányod. Soha nem gondoltam arra, hogy végleg megüljek valamelyik varázslatos helyen, óh nem! a Józsefvárosnak gyűjtöttem”: begyűjteni népének mindazt, amit a háborús pusztítások meghagytak a *homo faber* alkotásaiból. Ez a mondat talán rejtett utalás későbbi kényszerű emigrációjára, hogy életének nagyobb részét hazájától távol kellett leélnie. Ha haza nem is jöhetett, ez „a Józsefvárosnak gyűjtöttem” mozgatja az emigrációban: kulturális értékeket zsákmányolni és gyűjteni, menteni a szűkebb és tágabb hazának. Ha életpályáját figyelemmel kísérjük, teljesítette ezt a feladatot, a Magyar Rádió irodalmi osztályának szerkesztőjeként, oktató tanárként, szakíróként és a BBC munkatársaként, és az által is, hogy hagyatékát a pataki kollégiumra hagyta.

A következő lüktető ritmusú, szinte tíradaszerű mondat, amelyben a „tébolyult önpusztításokat, a hódoltató népiértásokat s a hit patyolat lobogói alatt rendezett vérfürdőket” emlegeti. Talán a – magyar – történelem különféle kataklizmáira utal: a testvérharcokra: az Árpádok testvérharcaira, majd a három részre szakadt ország magyarságának, a kuruc–labanc kornak, 1848–49-nek testvérháborúira; azután a területszerző háborúkra: a tatárjárásra, törökdhülésre, a három részre szakadt Magyar-országon a török hódoltság és az erdélyi magyarságot sarcoló tatár csapatoknak a dúlásaira; a kereszties hadjáratokra, az inkvizíciók máglyáira, a vallásháborúknak és – itthon is – a reformáció korának megosztottságra. Egyetlen magyarázandó kifejezés van benne: „az emberi fenevad elválthatatlan ikertestvére, az *angyalarcú fűrő-faragó*”. Az embernek (vö. homo erectus, homo pitecantropus): a *homo*

sapiensnek vagy a *homo homilís*nak egyik jellemzője: a *homo cogitans* (gondolkodó ember), a *homo ludens* (játsszó ember), *homo loquens*, a *homo politicus* mellett a *fűrő-faragó* embernek, azaz a *homo faber*nek, az „alkotó embernek” költői kifejezése. Azért *angyalarcú*, mert erősebb benne az emberi tulajdonságok két véglete, a rossz és a jó, a romboló sátáni és az építő, alkotó, teremtő angyali, a krisztusi eszmény felé törekvő közül az utóbbi. (NB. Az „ácsmester fia” is fűrő-faragó is lehetett az „apai háznál”.)

A képzeletben bejárt tájak nevei is beszédesek. Irodalomtörténeti, történelmi, vallási, néprajzi ismeretek nélkül aligha érthető, mit jelentenek az ifjúkor utazásainak leírásakor a helynevek. (A jéghegyektől körülborotvált Hebridák szigetei az Anglia feletti szigetvilág Skócia északnyugati partjai előtt az Atlanti-óceánban. Talán – az ifjúsági regényíróként is ismert – Walter Scottot és más angol szerzőket idézhet.)

Konstantinápoly, azaz Bizánc a magyar történelemnek több eseményét is felidézheti. A kalandozó magyarokat (Botondot); a veszprémvölgyi apácák görög oklevelét; az Árpád-házi királyok egyikét: Alexiosz cézárt, aki III. Bélaéknak magyar király; Irénét, vele együtt Herczeg Ferencnek nagy sikerrel játszott drámáját, a Bizáncot; Isztambulként pedig a török hódoltság időszakát, benne az Egrí csillagokat, a Szigeti veszedelmet, Jókai számos regényét. A fjordok esetleg a vikingekkel együtt kalandozó némely magyarra is utalhatnak. A „zizegő, forró homokon” lévő „holt város céltalanul vonuló oszlopsorai” az egyiptomi építészetet és kultúrát inkább. Mind együtt pedig a fiatal Cs. Szabó képzeletbeli – művészeti és kultúrtörténeti – bolyongásairól adnak számot láttató mondatokkal.

3.5. *Eljött a valóságos kalandozások kora. Lassacskán megértettem a dialógus mélyebb és hasznosabb, mert kétoldali értelmét. Nem magaddal dialogizálsz többé, egy ábrándozó utazóval az ablak sarkában, hanem a világgal, a világból mindenekelőtt a nyugat-európaival egy boldogtalan, önmarcangoló században. Őseid vannak, óriások, holtukban is élő szellemek szentelték meg a vándorbotot. Úgy állodgálsz a heidelbergi hídon, hogy hallgatagon Szenczi Molnár Albert könyököl melletted a korlátra. Hallod az utrechti, leideni barangszót, fél füleddel még Apáczai Csere és Tótfalusi Miklós hallja. Kenyérdarabokat dobsz a hajó mögött le- s felsapó sirályoknak, Bethlen Miklós dobja veled együtt. Nézed Krakókóban a királysírokat, fél szemed Komjáti Benedeké. Ha elkeveredsz Canterburyben, kéj útbaigazítást latinul, mint Szécsi Csombor Márton. Olvasod Erasmus sírkövét a bázei dombon, Párizs Pápai is olvassa mögötted. Ha ablakod a római Szent Péter kupolájára néz, a szomszéd ablak Faludi Ferencé. S ha sétálsz a Pall Mallon, vedd le mélyen a kalapod, mert látod, Széchenyi István jön szemben. Peregrinus örökdiáknak született, az maradsz holtig, Kolozsvár, Enyed, Sárospatak a kegyhely, ahová hűséged lerakhatja a jelképes zarándok-pálmát. Pályádnak csak úgy van értelme, ha sohasem feledkezel el a virágmintás deszkamenyezetek festett kazettáiról, a faragott pelikánnal koronázott tulipános szőszékről s a kicsi orgonáról. Protesztáns voltodat ma már a magatartás szabja meg egy Fegyveres Európában, jobban, mint a hitvallás. Hát dialogizálj bátran, nem fog zavarba ejteni a világ többértelmű gazdagsága, sem sokféle ellentmondása.*

Így éltem 1949-ig. (...)”

Ezt a gondolatsort, az utazás, a világlátás és a nemzetének-gyűjtés gondolatát viszi tovább és fejeti ki az ötödik, legterjedelmesebb bekezdés.

Első mondataiban megismétlődik a *dialógus* szó. A *kétoldali dialógus* most már a valóságos párbeszédre utal, szemben a korábbi, önmagával folytatott belső párbeszédrel. Már nem a magányos belső beszélgetésnek, önmaga szemléletmódjának, személyisége alakításának, belső vívódásainak időszakáról szól, hanem valóságos párbeszédéről, esetleg vitákról; 1925 utáni külföldi tanulmányútjainak tapasztalatairól, a forrongó, fasizálódó világról, a 40-es évek első és második felének elvi, világnézeti kríziseiről. (S talán későbbi életére is céloz a BBC adásainak „párbeszédeire”, amelyekben a hazai magyar kultúrát mutatta be Nyugat-Európának, s az ottani kultúrát a szűkebb magyar hazának. Egyébként ha valaki gondolkodik, akkor is párbeszédet folytat, egy virtuális, képzelt partnerrel vagy önmagával vitatkozva, érveket szembesítve állapít meg elveket a maga számára. Nem véletlenül tér vissza tehát a *dialógus* szó két alakváltozata is: „megértettem a *dialógus* mélyebb és hasznosabb, mert *kétoldali* értelmét. Nem *magaddal dialogizálsz* többé, egy ábrándozó utazóval az ablak sarkában, hanem a világgal, a világból mindenekelőtt a nyugat-európaival egy boldogtalan, önmarcangoló században.”

Ez a bekezdés az egyetemistának és a nyugat-európai kultúrával is megismerkedő, de a világban magyar identitástudattal járó, már felnőtt embernek az élményeit sorolja fel. Az egyetemi tanulmányok idejéről és a későbbi tanulmány-utakról, „a valóságos kalandozások”-ról ad számot, szóhasználatával a honfoglalás utáni kalandozások korára utal. S ami még ennél is fontosabb: a szerző szellemi fejlődésének és magatartásának, lelki habitusának meghatározóiról számol be. A korábban képzeletben bejárt világgal most már a valóságban ismerkedik. És mindenütt nagynevű szellemi ősök, mintaképek, példaképek vezetik-kísérik, bármerre járjon is Európában.

Mindegyik nagyváros, amelyet Cs. Szabó megemlít, s amelyben járt is, szellemi, kulturális központ, ahol patinás, világhírű egyetem, akadémia van. Többségükben a protestantizmus, de mindenképpen a tudomány, a tudás fellegetvái. Számos jeles magyar személyiség – egymást követve – tanult vagy – visszatérve oda – tanított e városok egyetemlein, szívta magába a tudományokat, s vált a haladás szolgálatává.

Gyermek és ifjúkorának „beszélgető társai” vannak vele ezeken az útjain, és mindegyik nagy „ős”, aki útítársa volt, kimagasló, önfeláldozó alakja a magyar irodalomnak, szellemi életnek, harcosa a nyelv fejlesztésének, a

magyar nép haladásának, művelésének, politikai és vallásszabadságának. Faludit, Széchenyit kivéve mindegyik erdélyi (vagy köze van Erdélyhez). Mindegyiknek nehéz, küzdelmes élete volt. Mindegyik hosszasan tartózkodott külföldön, rendszerint tanulástól, szinte polihisztori műveltségre tett szert. Mindegyik hosszasan tartózkodott külföldön, rendszerint tanulástól, szinte polihisztori műveltségre tett szert. Mindegyik hosszasan tartózkodott külföldön, rendszerint tanulástól, szinte polihisztori műveltségre tett szert. Mindegyik hosszasan tartózkodott külföldön, rendszerint tanulástól, szinte polihisztori műveltségre tett szert.

A bekezdés második mondatában említett *vándorbot* a XV–XVII. század magyar diákjainak, értelmiségijeinek *peregrinációjára* utal: a magyar (protestáns) diákok, a későbbi értelmiségiek, tudásukat bővíteni, sorra bejárták Európa főbb egyetemi városait (vö. Bitskey Budapest, 1978. passim). A mondatot sajátos ritmusú (nagyjából harmas osztatú), párhuzamosan szerkesztett, költői pátozú mondatokból álló felsorolás követi. Ez akkor válik igazán érdekessé, ha megvizsgáljuk, a magyar történelemnek, szellemi életnek milyen értékei, eseményei köthetők a hely- és személynevekhez. Vegyük sorra őket, de csak a legfontosabb tudnivalókat említve meg, s nem részletezve azoknak munkásságát, akiknek tevékenysége még szóba kerül. Bizony érdemes lenne térképen is követni azt az utat, melyet Cs. Szabó és szellemi ősei gyalog, lóháton vagy delizsánszon bejártak!

Heidelberget Szenczi Molnár Alberttel hozza kapcsolatba Cs. Szabó. Ez a város Németország Baden-Württemberg tartományában, a Neckar folyó mellett fekszik. Híres könyvtára, tudományos akadémiaja, csillagvizsgálója Európa-szerte híres, 1386-ban alapított egyeteme a XV-XVI. században a német humanizmus, majd a kálvinizmus központja volt. Számos magyar diák látogatta egyetemét. A Cs. Szabó által említettek közül – csaknem egymás nyomába lépve – itt tanult 1590 táján Szenczi Molnár Albert teológiát, 1672–73 között Pápai Páriz filozófiát. 1661–64 között Bethlen Miklós is járt Heidelberg egyetemén.

Szenczi Molnár Albert (Szenc, 1574 – Kolozsvár, 1634) költő, író fordító, a késő reneszánsz protestáns művelődés kiemelkedő alakja. Szencen, Győrött, Göncön, Debrecenben tanult. Göncön segítkezett Károlyi Gáspár készülő bibliafordítási munkálataiban. 1590-től a wittenbergi, drezdai, heidelbergi egyetemen (ez utóbbi helyen itt teológiát) tanult. 1593-tól a strassburgi akadémián filológiát hallgatott, majd ismét a heidelbergi, heilbroni akadémián találjuk. 1604-ben, 30 éves korában elkészült latin-magyar, magyar-latin szótára. 1608-ban megjelentette az átdolgozott Vizsolyi Bibliát, 1610-ben a Novae Grammaticae-t. Kapcsolatban volt Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel, Lackner Kristóffal, Bocatius Jánossal, a költő Rimay Jánossal. Teljes zsoltafordítása 1607-ben jelent meg, a 150 zsolta 130 dallamra szerezte. Biblia-kiadásait (1608, 1602) olyan kézikönyvvé formálta, amelyben helyet kapott zsoltaos könyve és a Heidelbergi kátéból készített Catechismus, amely a reformáció hitelveit foglalja össze. Foglalkozott az oktatás kérdéseivel is. *Syllecta Scholastica* (1621) c. műve az anyanyelvű oktatásnak és a lányok tanításának szükségességét hangoztatta. *Institutio iuventutis* (1621) c. munkájában az alsópfalzi tantervet mutatta be, ez hatott a protestáns iskolakultúra szerkezetére, tananyagára, ehhez szabták a debreceni, sáros-pataki, pápai, nagyenyedi iskolai törvényeket. A harmincéves háború kitörése után Bethlen Gábor politikáját, művelődési terveit támogatta; segítette a gyulafehérvári akadémia megszervezését. Vándorlásai során Prágában találkozott Keplerrel, akit meg is hívott Erdélybe egyetemi oktatónak. Erdélynek gyűjtött. Hatalmas az irodalmi, filozófiai, fordítói munkássága. (Szenczi Molnár Albert művelődési programjára lásd Bitskey 1978. 217–224.)

Utrecht egyike Hollandia legrégebb városainak a Rajna egyik ága mellett. 1636-ban alapított egyetemén sok magyar tanult, közöttük Bethlen Miklós is 1661–64 között. A város a janzenizmus középpontja volt. 1713–15-ben itt kötötték meg a spanyol örökösödési háborút lezáró ún. utrechti békét Spanyolország és Franciaország, illetve Anglia, Hollandia stb. között.

Leiden: Hollandia egyik legszebb és szintén legrégebb városa a Rajna egyik deltaága mellett. Természet-tudományos képzéséről is híres egyetemét 1575-ben alapították. 1745 körül itt találták fel a villamos kondenzátor legelső fajtáját az ún. leideni palackot. Itt, egyetemén tanult – ugyancsak egymást követve – 1640 után Apáczai Csere János, 1661–64 között Bethlen Miklós, és 1670–72 között Páriz Pápai is.

Apáczai Csere János (Apáca, 1625 – Kolozsvár, 1659) filozófiai és pedagógiai író. Kolozsvárt, Gyulafehérvárt tanult. 1648-ban Geleji Katona Istvántól kapott ösztöndíjjal holland egyetemeken, Franekerben, Leidenben, Utrechtben tanult. 1651-ben teológiai doktori fokozatot szerzett a hardervijki egyetemen. 1651-ben házasságot kötött Aletta van der Maetalla, akinek nevét Áprily Lajos oly szépen beleszótt a házsongárdi temetőben című versébe. Apáczai Csere 1652-ben hazatért. 1653-ban tanári székfoglalóját *A bölcsesség tanulásáról* címmel tartotta Gyulafehérváron. 1656-tól a kolozsvári iskola vezetője. Itteni székfoglalója *Az iskolák felette szükséges voltáról* szól. 1654-ben jelenik meg enciklopédiájának előzménye a Hollandiában írt Magyar logikácska, amelyben egy filozófiai ágazat magyar szaknyelvének megteremtését kísérli meg. Fő művében az

Utrechtben 1653-ban kiadott Magyar encyclopaedia-ban korának teljes tudományosságát próbálja összefoglalni iskolai használatra magyarul.

Tótfalusi (Kis) Miklós (Misztótfalusi, Alsómisztótfalu 1650? – Kolozsvár, 1702) betűmetsző, nyomdász, könyvkiadó. Misztótfaluban, Nagybányán, a nagyenyedi Bethlen kollégiumban tanult. Pápai Páriz Ferenc barátja. 1680-ban Amszterdamba érkezett, hogy teológiai tanulmányai mellett felügyeljen a készülő bibliakiadásra. A Blaeu-nyomdában kitanulja a nyomdászmesterséget. 1696-tól készít éber, görög, örmény betűket, ő készítette az első nyomtatott grúz ábécét. 1689-ben nyomda-alapítási tervvel visszatért Erdélybe. A református egyháznak 1693-tól újjászületett kolozsvári nyomdájában mintegy 90 művet adott ki, többek között új bibliafordításokat, tankönyveket (helyesírási szabályzat-félét is), az állami és közélet könyveit, Páriz Pápai, Felvinczy György műveit, a neves cseh pedagógus, Comenius tan-könyveit, Balassi Bálint és Rimay János Istenes verseit, Haller János Hármaskönyvét stb. A kiadói munkásságát támadóknak a Maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége... című munkájával válaszolt. Az enyedi zsinaton műveinek visszavonására és eklézsiamegkövetésre kényszerítették.

Anglia, a Csatorna, London: talán nem kell magyarázni Anglia szerepét az 1500–1600-as és a későbbi évek történetében, gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődésében. Számunkra főleg Bethlen Miklós, Széchenyi István, Kossuth Lajos miatt fontos a szigetország, melynek egyetemei abban az időben alakultak ki, amikor nálunk a mohcsi vést követő időszak véres történelme megkezdődött.

Gróf Bethlen Miklós (Kisbún, 1542 – Bécs 1716) író, politikus. 1658–59-ben Apácai Csere tanítványa Kolozsvárt. 1661–64-ben Heidelberg, Utrecht, Leiden egyetemén tanul. Járt Angliában, Franciaországban. 1664-ben XIV. Lajos megbízásával indul haza, részt vesz Zrínyi Miklóssal a tragikus kimenetelű vadászaton. 1665-ben a Zrínyiekkel egyeztetett diplomáciai feladattal Velencében, Bécsben tárgyal a francia követtel. 1666-ban Teleki Mihállyal részt vállal a magyarországi elégedetlenek és Erdély kapcsolatának létrehozásában. 1672-től írásaival tájékoztatja az európai közvéleményt az ellenreformációról. 1676–77-ben Apafi fejedelem bebörtönzi. Szót emel az üldözött prédikátorokért, éveken át politikusként tevékenykedik. 1696–1702-ig Erdély kancellárja. 1704-ben letartóztatják, halálra ítélik. Bécsi börtönében 1708–1710 között írja Szent Ágoston-i és pascali ihletésű, a barokk stílusműve és világtkép egységét megvalósító Önéletírását. Ebben kora Erdélyének történeti eseményeit, azok résztvevőinek megbízható leírását adja.

Krakkó a Visztula partján, ma Lengyelország harmadik legnagyobb városa. Egyetemi város nagy könyvtárral, értékes kéziratokkal. 1320–1610 között a lengyel királyság fővárosa. A szent Anna templomban van Kopernikusz síremléke. A Wawel-hegyen épült a királyi kastély, a vele egybeépült gótikus székesegyház, a lengyel királyok temetkezőhelye. Itt temették el többek között Kingát, Szent László királyunk lányát, a lengyelek egyik királynőjét, itt van eltemetve Hedvig királynő – Szent Jadviga, Nagy Lajos király leánya –, Szapolyai Borbála – Jagelló Zsigmond lengyel király felesége – és Báthori István, erdélyi fejedelem és lengyel király is. 1364-ben alapított egyetemének kiváltságait Jadviga királynő férje, Jagelló Ulászló 1397-ben megerősítette. Az 1497-ben épült Jagelló-könyvtár volt a székhelye a 19. századig annak az egyetemnek, amely a prágai és a bécsi mellett a közép-európai művelődés egyik legfontosabb középpontja. A 15-16. században több mint 3000 magyar diák tanult itt, többek között Komjáti Benedek, a bibliafordító és nyelvtanító Sylvester János, a költő, író, fordító, világtörténelem-szerző Bencédy Székely István. A 16. században sok magyar könyvet nyomtattak ki az 1503-tól működő nyomdák. Itt jelent meg Komjáti Benedek bibliafordítása is. Balassi Bálint is itt élt egy ideig.

Komjáti Benedek (Komját, Nyitra m. ? – 1533 után) erasmista bibliafordító, istenes versek szerzője. 1527-ben a bécsi egyetemen tanult. 1530-ban Husztra, onnan Nyalábvárra ment, nevelő volt a Perényi-családnál. Úrnőjének biztatására lefordította Szent Pál leveleit: A Szent Pál levelei magyar nyelven. (Krakkó, 1533). Ez a legrégebb és teljes egészében magyar nyelvű nyomtatott könyv. Komjáti a Vulgata és az Erasmus-kommentárok alapján, de még nyelvművelő szándék híján dolgozott. Stílusában sok a latinizmus, szövegét tudós, filológiai magyarázatokkal terheli.

Canterbury dél-angliai város Kent grófságban. Korábban az angolszászok kenti királyságának székhelye. A legrégebb angol püspökség (601), majd érsekség székhelye. Első érseke szent Ágoston, Anglia keresztény térítője. A 16. században Th. Cranmer érsek a reformációhoz csatlakozott, azóta a canterburyi érsek az angol királyság első peerje, Anglia primása, az anglikán egyház feje. Székesegyházát, mely az angol gótika jellegzetes műemléke 400 éven át (1495-ig) építették. Itt, a templomban az oltárnál gyilkolták meg Becket Tamás (1118–70) középkori angol államférfit, aki II. Henrik király kancellárja, majd 1162-től Canterbury érseke volt. Mint kancellár támogatta a királyt a pápai befolyás elleni küzdelemben, mint érsek az egyházi érdekek védelmében szembefordult vele, mire II. Henrik meggyilkoltatta. Becketet hitvalló vértanúként tisztelik. Magyarországon már az Árpádok korában templomot szentelnek tiszteletére. Ezért Szepesi Csombor Márton miatt fontos a város, és nem a Canterbury mesék miatt.

Szepesi Csombor Márton (Szepesi 1595 ? – Varannó 1622) prózáíró, versszerző. Polgárcsalád fia, Késmárkon, Szepsiben, Nagybányán, Göncön tanult. 1616-ban az akkori Poroszországba indulva istenes versben kér segítséget utazásához. 1618-ban nagy nyugat-európai utazást tett. 1619–20-ban kassai iskolaigazgató, ekkor írta az utazási irodalom szabályai szerint földrajzot és nemzetkarakterológiát is nyújtó Europica varietast, az első nyomtatott

magyar nyelvű útleírást. Ebben írja: a Themze Londonnál olyan, mint a Bodrog Sárospataknál. 1622-től varannai pap, 1621–22-ben erkölcsstanító könyvet állított össze Udvari schola címmel.

Bázel svájci határváros a német–franca határ közelében. Az ókorban római település, a középkor elején az alemannok, a frankok, majd Burgundia birtoka. A 11. században már szabad birodalmi város. A 13. századtól fontos ipari és kereskedelmi központ; Európa egyik legrégebb kulturális centruma. 1431–49-ig itt ülésezett a bázeli zsinat (Húsz János pere). A 16. század elején a baseli kantonok szövetségének tagja, lakosai a reformáció kálvini ágának hívei lettek. A dómban van eltemetve Erasmus. Egyetemi város is, itt lett orvosdoktor Pápai Páriz Ferenc.

Desiderius Rotterdamus Erasmus (? 1466 – 1536) nagy németalföldi humanista. Szerzetesnek indult, de tudományos munkássága érdekében függetlenítette magát. Járt Angliában, Párizsban és Olaszországban, Németországban, végül Bazelen telepedett le. Jó kapcsolatot tartott kora humanistáival, pl. Thomas Morus-szal. Szellemes vitaira-táiban a Balgaság dicséretében támadta a skolasztikát. Az Újtestamentum szövegének filológiai feldolgozásával ő adta az alapot Luther bibliafordításához. A kultúra terjesztését szolgáló munkássága a reformáció egyik előkészítője. Maga nem fordult szembe az egyházzal. Európa összefogását sürgette a török ellen. Magyar követői Komjáti Benedek, Sylvester János, Pesti Gábor.

Páriz Pápai Ferenc (Dés 1649 – Nagyenyed 1726) polihisztor: orvos, történész, író, nyelvész; Gyulafehérvárt, Marosvásárhelyt, Nagyenyeden, 1672–73-ban Lipcsében, Marburgban, Heidelbergben tanult. Itt lett a filozófia doktora, Bázelben pedig orvos-doktor. 1675-ben hazatért, előbb udvari orvos, 1680-tól Nagyenyeden a görög nyelv, fizika, logika tanára. Főbb művei közül a *Pax corporis* (A test békéje, Kolozsvár, 1690) az első magyar nyelvű nyomtatott orvosi könyv; benne a természettudományos gondolkodás ötvöződik a népfelvilágosító szándékkal. Szenczi Molnár szótárának átdolgozásával készített új szavakat, szókapcsolatokat meghonosító szótára, a *Dictionarium Latino-Hungaricum* (Lőcse, 1708) majd 200 évig volt használatos. Függelékében találjuk a helyesírás szabályainak összefoglalását. Ezzel (Misz)Tótfalusi helyesírási reformját terjesztette.

Róma, Szent Péter kupolája: korábban a Római Birodalom, később Itália, majd Olaszország fővárosa, a pápa székhelye, s mint ilyen a kereszténység, ezen belül a katolicizmus központja a Vatikán-állam. Történetét, jelentőségét lehetetlen pár sorban összefoglalni. A Szent Péter templom Michelangelo is dolgozott. (Róla tanulmányt is írt Cs. Szabó). A templom előtti téren gyűlnek össze virágvasárnap a zarándokok, s innen viszik haza a pápa által ekkor megáldott – a Cs. Szabó által is említett – zarándokpalmát, hogy az otthon maradtok is részesüljenek az áldásban és a kegyelemben. Szépen ír erről Jókai az *Egy az isten* című regényében. Ennek hazai megfelelője a virágvasárnap barkaszentelés. Érdekes: Cs. Szabó *kegyelvről, zarándokpalmáról* szól, noha a protestáns vallás hittételei tiltakoznak az ún. szentelmények ellen.

Faludi Ferenc (Németújvár 1704 – Rohonc 1779) író, költő. A kőszegi és soproni jezsuita gimnáziumban tanult, 1720-ban belépett a rendbe 1722-től Grazban filozófiát tanult 1725-től Pozsonyban, 1727-től Pécsen tanított grammatikát, retorikát, poétikát. 1729-től Bécsben matematikát és teológiát tanít, 1737-től grazi filozófiatanár, tankönyveket ad ki. 1741–45-ben Rómában a magyar zarándokok gyóntatója, 1745-től dékán a nagyszombati egyetem bölcsész karán. Sok oktató jellegű munkát (Udvari ember, Nemes ember, Nemes asszony, Nemes úrfi) jelentet meg. 300 elmélkedést tartalmazó műve a *Szent ember*. Vallásos versek és elbeszélések szerzője, Tájéleíró verseket, zsánerképeket, eklogákat ír. Kortársai prózája alapján magyar Cicerónak, versei nyomán új Gyöngyösinek nevezték.

Pall Mall London egyik nevezetes körútja.

Széchenyi István (Bécs 1791 – Döbling 1860) politikai író, gondolkodó, nemzet-nevelő, a legnagyobb magyar. 18 éves korától a császári sereg tisztje, 1813-ban részt vesz a Napóleon elleni háborúban. 1814 után járt Itáliában, Párizsban Londonban, csodálta Anglia gazdasági fejlettségét. 1820-tól hazáját ismerte meg, ekkor döbbsent rá az ország és a nép elmaradottságára. 1825-ben a közéleti fellépés szándékával érkezett a pozsonyi országgyűlésre, és ettől kezdve közéleti tevékenységet folytat. Hozzá köthető pl. az Akadémia alapítása 1825-ben, a Kaszinó megnyitása 1827-ben. Radikális politikus. Sorra jelennek meg könyvei: *Lovakról* 1828, *Hitel* 1830, *Világ* 1831, *Stadium* 1833. Közéleti tevékenységének, szervező munkájának gyakorlati eredményei: az Al-Duna szabályozása, a Pesti Magyar Színház, Lánchíd, a dunai és a balatoni hajózás stb. A Kelet népében szembe fordult Kossuthal. Az 1848-as forradalom után a minisztérium tagja. 1848 szeptemberében a döblingi idegszanatóriumba vonul. Nagyhatalú politikai röpiratokat ír. Élete során állandóan figyelemmel kíséri a magyar irodalmat is. Naplójának szövege szinte irodalmi alkotás. Kevesen tudják: kiválóan tudott magyarul.

Ha végiggondoljuk, láthatjuk, hogy mindegyik város, melyet Cs. Szabó megemlít, egyetemi város, kulturális központ. És a Cs. Szabó által említett „ősök”, a „holtukban is élő szellemek” egymást követik e városok nagy részében, mind tanulnak, majd tovább mennek más egyetemi városba, újra csak tanulni, azután vissza-vissza-térnek előző tanulmányaik színhelyére, de már tanítani is. Végül majd mindnyájan hazatérnek a külföldiekénél sokkal rosszabb és nehezebb körülmények közé. Hazahoz-zák tudásukat. Mindnyájan a magyar kultúra harcosai, olyan

műveket írnak, jelentetnek meg, szótárakat, enciklopédiákat, tankönyveket, amelyek valamilyen formában mind-mind a magyar anyanyelv művelését és a kultúra fejlesztését, a magyar nép felemelkedését szolgálják. Az már más lapra tartozik, hogy néhányuk (Misztótfalusi, Bethlen, Széchenyi) meg is szenved hazatérte után. Magatartásukkal olyan szemléletmódot és gyakorlatot alakítanak ki, amelynek következtében egyetemi oktató csak az lehetett, aki már külföldi egyetemeken is megállta helyét.

Érdekes gondolatokat vet fel és meggondolkoztató asszociációkat indít el szóhasználatával a bekezdés utolsó négy mondata is. A „Peregrinus örökdiáknak születél, az maradsz holtig” rész mintha Cs. Szabó pályáját, életsorsát foglalná össze.

A *peregrinus diák*: vándorló diák, aki – különösen a XVI–XVIII. században – sorra járja Európa egyetemi városait, hogy minél több új ismeretre, tudásra tegyen szert, s hozza haza kibocsátó alma matere számára, s a haza hasznára. Főleg a hazai protestáns fő-iskolák (a debreceni, pápai, sárospataki, kolozsvári kollégiumok diákjai járták a külföldi egyetemeket. Egyetemen, főiskolán nem is nagyon oktathatott, aki nem járt még külföldi tanulmányúton. Kolozsvárott a polihisztor Brassai Sámuel volt az első olyan egyetemi tanár, aki nem tanult külföldön is. (A peregrinációra és a XVI–XVII. századi iskolai oktatásra vonatkozóan lásd Bitskey 1978, 120–126; 210–216.)

A „peregrinus örökdiák”, a „(mindenütt) idegen, jövevény, mindig vándorló diák” Cs. Szabó, aki „soha nem akart megülni valamelyik varázslatos helyen”, de aki mindig tanult, mindig új ismereteket gyűjtött, hogy a „Józsefvárosnak” gyűjthessen. Számára „Kolozsvár, Enyed, Sárospatak a kegyhely, ahová hűséged lerakhatja a „jelképes zarándokpalmát” – írja a folytatásban. Három magyarországi, kárpát-medencei várost említ. Mindegyik tudós város, egyetemükről, kollégiumükről is nevezetesek. Kolozsvár az elindító város, róla már szóltunk. Nagyenyed az erdélyi kultúra egyik fellegvára. A nagyenyedi kollégium a Bethlen Gábor fejedelem alapította gyulafehér-vári egyetemnek az utóda. Gyulafehérvárt ugyanis a tatár–török csapatok 1658-ban elpusztították. A nagyenyedi kollégiumban diákoskodott Sütő András is. A kollégium kapuja felett ott áll alapítójának a szobra. Sárospatak régi (református) iskolaváros, pedagógusképző főiskolájáról, református kollégiumáról ismeretes. Itt tanított 1650-től 1654-ig Ámos János Comenius (Jan Amos Komneshy) is. Ez a város lett Cs. Szabó szellemi örökségének: könyvtárának örököse, hamvainak is befogadója. Ezekbe a városokba – amelyek a magyar kultúra őrzői és terjesztői – viszi el, ezekre hagyja Cs. Szabó a kultúra jelképes *zarándokpalmáját*. De nemcsak ide, hiszen azonnal folytatja a gondolatot: „Pályádnak csak úgy van értelme, ha sohasem feledkezel el a virágmintás deszkamennyezetek festett kazettáiról, a faragott pelikánnal koronázott tulipános szószékről s a kicsi orgonáról.”

A „virágmintás deszkamennyezetek festett kazettái” a főleg erdélyi, kelet-magyarországi kicsi – szegény – falvak templomainak népére utalnak. „A 17. századi háborús események során több – jórészt falusi – templom tetőszerkezete megrongálódott, [...] egyszerű famennyezettel helyettesítették az eredeti boltozatot. A deszkákat úgy állították össze, hogy belőlük négyzet vagy téglalap alakú rekeszek, ún. kazetták alakuljanak ki, majd ezekbe festették az erkölcsös életre intő szimbolikus állatokat, növényeket, munkaeszközöket. Bibliái, főként ótestamentumi szimbolika ez, szentírási idézetek képek útján történő megfogalmazása. A *lúd* például a bűnökkel szembeni éberséget jelképezte, a *pelikán* pedig magát Krisztust, aki fiait vérével tápláló madárhoz hasonlított, önvére hullásával váltotta meg bűnös híveit [...] a *szarvas*, amely az örök életre szomjazó lelkek jelképe a 42. zsoltár szavai alapján” (Bitskey 1978, 117). Bár mára többnyire elfeledtük, mi a jelentésük, mit szimbolizálnak e kazetták egyszerű-naiv ábrázolásai, virágmintái, holdjai, csillagai, a kazetták népét nem feledhetjük. Nem feledkezhettünk el a magyar virággal díszített *tulipános* szószékről sem, ahonnan az Ige, a tudás és a hit szól, s amelynek faragott pelikánja Krisztust, az egyházat (az egy hiten lévők közösségét) jelképezi, s nem a kicsi orgonáról, melynek hangjai az anyanyelven megszólaló éneket kísérik.

Ezekért írhatja később: „Protestáns voltodat ma már a *magatartás* szabja meg egy Fegyveres Európában, jobban, mint a hitvallás”. (Fegyveres Európa: gondoljunk a politikai körülményekre, a 30-as évek fegyverkezésére, a II. világháborúra, az azt követő békeszerződésekre, az ötvenes években kifejlődő és sokáig elhúzódó hideg-háborúra stb.) S így zárja életének eddigi szakaszát, visszatérve az indító kulcsszóhoz a *dialogus* gondolatához: „Hát dialogizálj bátran, nem fog zavarba ejteni a világ több-értelmű gazdagsága, sem sokféle ellentmondása.”

3.6. A részletet egy rövid, súlyos mondat zárja le: „Így éltem 1949-ig.”

4. A szövegelemzésnek ez a többlépcsős menete, melynek célja a szöveg mögötti jelentés- és asszociációs síkok feltárása, kezdetben hosszadalmas, fárasztó, de egyúttal rengeteg szellemi élményt is nyújtó munka, hiszen a világ alaposabb megismeréséhez vezet el bennünket. Igaz kézikönyvek, lexikonok, térképek, enciklopédiák forgatására kényszerít és eredendő szellemi restségünknek a legyőzésére kényszerít bennünket. Arra is, hogy túllépünk a begyakorolt sémákon, és átjárhatóvá tegyük agyunknak ismereteket hordozó rekeszeit. Rászoktat bennünket arra is, hogy minden irodalmi és nem irodalmi műnek a kulcsát más és más módon kell megkeresnünk. (Más, de mégis hasonló jellegű elemzésekre lásd a 22 *híres beszéd* kötetet, s benne pl. Kossuth és Móricz egy-egy szónoklatának vizsgálatát.) Nem mindig kíván hosszas kutakodást az ilyen szövegelemző munka, hiszen az ismeretek gyarapodásával eleve több tudásnak leszünk birtokában, így egyre több dologra „érzünk rá”, ezért egyre

kevesebbszer kell forrásmunkákhoz nyúlnunk. A szavak rejtett jelentésének megértéséből, szóhangulatok, képek, utalások, a stílusfordulatok, toposzok stb. felismeréséből, a világirodalom és a társművészetek ismeretéből adódó műveltségi többlet valami „intim cinkosságot”, bensőséges viszonyt teremt a mű szerzője, megszólaltatója és a befogadó között.

5. Vélhetőleg és remélhetőleg nem sok újat mondtam a bemutatott – még így is – elnagyolt elemzéssel. Nem is ez volt a szándékom. Arra akartam csak nyomatékosan felhívni a figyelmet, hogy a szöveg vizsgálata, a szöveg tanítása közben a szövegen kívüli világról sem szabad elfeledkezni. S persze sem ezt, sem azt nem szabad fetisizálni. Mivel a kultúra egy és oszthatatlan, a szöveg a közlésnek egyszerre alapegysége és legmagasabb szervezetségű egysége is, a közleményben, ennek nyelvi vetületében, a szövegben (szerkezetében, grammatikai és műfaji stilisztikai megformáltságában) benne van a szövegalkotó és a tolmácsoló egész kultúrája, s ebből a befogadó annyit ért meg, amennyit a saját kultúrája által képes megragadni, s amennyit a tolmácsoló megértet vagy megsejtet vele. Már amennyit mindegyik a nép kultúrájából elsajátított.

Irodalom

Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*. Budapest, 1978, Gondolat.

Cs. Szabó László: *Alkalom*. Budapest, 1982, Gondolat.

Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Kiadása.

Csűrös Miklós (szerk.): *Én vagyok. In memoriam Kodolányi János*. Budapest, 2001, Nap.

22 bírs beszéd. Budapest, 1995, Móra.

Világirodalmi Lexikon.

Wacha Imre: *Hányszor szerepelt József Attila a rádióban*. ItK. 1969. 96–102.

Wacha Imre: Szöveg és (adekvát) interpretáció. In Petőfi S. János, Békési Imre, Vass László (szerk.): *Sigma: Szemiotikai szöveg tan 5. Szöveg tanulmányok: témák, eredmények, feladatok*. Szeged, 1993b. JGYTF Kiadó, 237–56.